

Koolmeistrite koolitaja

LEMBIT ANDRESEN, pedagoogikadoktor

Koolihariduse alged ulatuvad Eestimaal 13.—14. sajandisse. Esimesed õppeasutused toomkirikute ja kloostrite juures olid ladinakeelsed, reformatsiooni tagajärjel aga asutati kirikute juurde rahvakoole. 16. aasta-saja keskpaiku tegutses eestikeelne kool Tallinnas Pühavaimu koguduses. Mitmed Tallinnas hariduse saanud noormehed jõudsid ka küladesse. Nii palgati juba 1639 Kose kihelkonnas ametisse kaks koolmeistrit, Noarootsis avati kihelkonnakool 1650 jne. Ent veel 17. sajandi keskel polnud maa-rahva õpetamine kavatsatud tasele jõudnud. Uue hooga algas see 1660.—1670. aastail, mil katku ja sõja läbi tühjaks jäänud pastorikohtadele asusid Tartu ülikooli kasvandikud.

1670. aastate teisel poolel asus Liivimaa kiriku- ja kooliasju juhima Johann Fischer. Lüübekis sündinud ning mitmes ülikoolis õppinud mehena tundis ta hästi Euroopa uusi koolikavasid ja pedagoogilisi ideid. Böömi vendade¹ tegevuse põhjal järeldas uus kindralsuperintendent, et kirikuelu saab parandada ainult maakeelse kirikukirjanduse ja rahvakoolide kaudu. Teoka ja algatusvõimelise juhina valis J. Fischer abilisteks keelt hästi tundvaid kultuurihuvilisi noormehi. Liivimaa Lõuna-Eesti alade haridusasju kutsuti ümber korraldama Tallinnas ja Wittenbergi suurkoolis õppinud Bengt Gottfried Forselius. Forseliuse ülikooliaastail seati hariduse andmine mitmel pool ümber Komensky² ideede alusel; nii kehtestati Wittenbergi vahetus läheduses Magdeburgis juba 1658 uus kooliseadus.

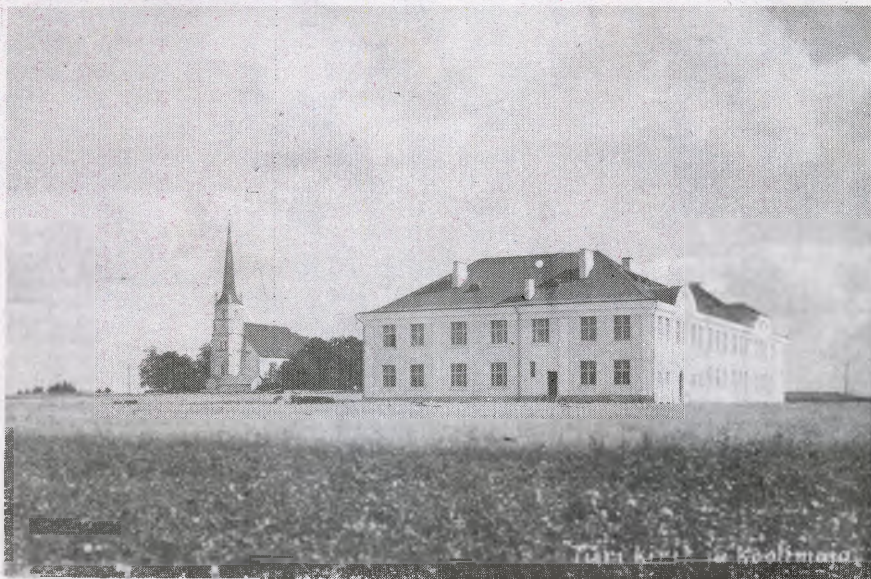
Forselius alustas rahvakoolide rajamist õpetajate ettevalmistamisest. Oma põhimõtete teostamiseks avas ta kuningavõimu toetusel 1684. aastal Tartu lähedal seminari. Kaks aastat hiljem lõpetas selle esimene lend eriharidusega koolmeistreid. 1686. aasta suvel sõitis seminari juhataja koos kahe kasvandikuga Stockholmi, hankimaks avatavatele rahvakoolidele seadusandlikku alust. Selle sihi Forselius ka saavutas: kuningako-

da andis Eesti- ja Liivimaa kuberneridele korralduse koolimajade ehitamiseks ja õpetajate ametisse palkamiseks. Sama aasta sügisel avatigi esimesed uut tüüpi rahvakoolid, mis oli varasemaga võrreldes suur samm edasi.

Forseliuse käe all hariduse saanud koolmeistreid soovisid ametisse saada kõigepealt need, kes seminari juhatajat paremini tundsid. 1687. aasta suvel kirjutas Forselius uute õppeasutuste avamisest: «Härra praost Brockmann Laiusel on küll juba kümne aasta eest lasknud mõningaid poisse vana lugemismeetodi järgi poolteist aastat lugema õpetada, aga et see väga aeglaselt läks ning et talupoegadele polnud aega ega vara lapsi nii kaua koolis pidada, siis jäi kool seisma. Kui ta aga nägi, et minu õpilased on ühe talvega kaugemale jõudnud kui nood, siis laskis ta nüüd kaks talve minu meetodi järgi õpetada ning tarvitas üht minu kuueteistkümnendaastast õpilast koolmeistriks. Pilistvere pastor laskis kaks aastat pärast minu kooli hakatust kah vana lugemismeetodi järgi mõningaid õpetada — kuid sel kevadel põlgas ta tolle meetodi ära ja tahtis üht minu õpilast koolmeistriks.» Seega avati Laiusel uut tüüpi kool 1685. aasta sügiskülvel. (Pilistveres küll aasta varem, kuid uued põhimõtted juurdusid seal alles 1686). Samal aastal saadeti Forseliuse kasvandikud koolmeistriteks veel Põltsamaale, Kolga-Jaani, Nõosse, Puhjasse, Sangastesse, Rõngu, Otepääle ja Kambjasse. Tartus tegutses rahvakool juba enne, ent Tartu-Maarja koguduse jaoks asutati kolm uut (üks Tähtveresse). Pärnu praost laskis kümnekond varem koolipingis istunud poissi uuesti välja kutsuda ja seminaris

¹ Böömi vennad — tšehhide usuline vennaskond, mis tekkis 15. sajandi teisel poolel. Böömi vennad asutasid emakeelseid koole, andsid välja raamatuid, rajasid uusi suundi pedagoogikas.

² Jan Ámos Komenský (1592—1670) — böömi vendade seksti kuulunud tšehhi pedagoog ja ühiskonnategelane, humanist; didaktika kui teadusharu rajaja.

Nii mõnegi Eestimaa kooli ajalugu küünib hoopis kaugemale minevikku, kui oskame arvata enam või vähem tänapäevaseid koolihooneid silmitsedes. Nõnda on lugu ka Ristil ja Türil.

hariduse saanud koolimeistril neile uue lugemisõpetuse alused selgeks teha. Seejärel pandi noormehed ametisse Pärnu ümbrusse.

Koolid rajati kõige esmalt kihelkonnakeskustesse, sinna, kus hariduse vastu rohkem huvi tunti, ent ka mõisatesse ja küladesse. Nii asutati Helme kihelkonnas uued rahvakoolid Hummulis ja Kärtl, Nõos Luke külas ja Ruusal.

Liivimaa Eesti osas levis kirjaoskus kiiremini kui Põhja-Lätis. Sai ju Lõuna-Eesti nelja aastaga vajalikud koolimeistrid Tartu seminarist, Glücki asutatud koolid Põhja-Lätis aga ei suutnud Läti-
maa rahvaõpetusele alust rajada ning talupoegade lapsi pandi õpe-

tama saksa käsitöölised. Väga iseloomuliku hinnangu andis esimesele eesti koolmeistrile põlvkonnale Sangaste praost Rauschert. 1687. aasta kevadel kirjutas ta Forseliusele: pärast seda, kui ametisse astus seminariharidusega Bengt Adamson, tehti kooliõpetusega hea algus ja enamik «koolipoisse jõudis ühe talvega nii kaugele kui Lätimaal need, keda kaks talve õpetasid sakslased».

Põhja-Eestis jäi haridusasutuste võrk esialgu hõredaks. Parimad koolid ehitati Harju-Madisele ja Ristile; oma sünnikoha koolidele õnnestus Forseliusel esimesel Stockholmi-reisil hankida riiklikku toetust ja mõlemas paigas valmi-

sid korstna, akende ja kahe kambriga hooned.

Tartu seminari kasvandikke kutsuti Põhja-Eestisse vähe. Nagu Forselius ise märkis, õpetasid 1687. aasta sügisel tema käe alt läbi käinud noormehed ainult Jõelähtmel, Viimsis, Haljas, Türil, Järva-Jaanis, Järva-Madisel ja Vigalas. Viimsi kool suleti 1688 mõisaomanike vahetumise tõttu. Nissis proovis lugemisõpust edasi anda kohalik kellamees, poisid seda selgeks ei saanud ja sinna pani Forseliuse õemes G. Herlin uue aabitsa ja uute põhimõtete järgi õpetama ühe Risti kooli lõpetanu.

1687.—1688. aasta talvel tegutsesid Forseliuse kasvandikud juba paljudes Lõuna-Eesti kihelkondades. Koolid avati Äksis, Kodaveres, Maarja-Magdaleenas, Palamusel, Tormas, Põlvas, Harglas, Karulas, Urvastes, Helmes (kihelkonna teine kool arvatavasti Taageperas), Hallistes, Karksis, Saardes, Häädemeestel, Audrus, Tõstamaal, Suure-Jaanis, Viljandis, Paistus ja Pärnu-Jaagupis. Eriti suur huvi valitses õppimise vastu Nõos. Teisel talvel tuli seal kokku nii palju poisse, et kõik ei mahtunudki väikesesse koolituppa ja vastu võeti ainult kaksikümmend kaks. Mõnel pool algas uute koolihoonete ehitamine. Sangastes, Palamusel ja Karulas veeti 1688. aasta kevadtalvel viimase reetee ajal palgid kohale ja suvel tehti ehitamisega algust.

Suuruselt ja õpetamisvõimalustelt erinesid koolid tublisti. Seal, kus uusi hooned ei rajatud, jagati haridust kirikumõisas, kostrimajas või rehetöas. Erisugusteks jäid ka õpetajate tööolud ja palgad. Väga vähestes kihelkondades anti noil aastail õpetamise eest ka kindlat tasu. Koolmeistri ülalpidamiseks eraldati seaduse kohaselt veerand adramaa suurune koolikoht ja see pidi andma kogu elamiseks vajaliku sissetuleku.

Seminaris ettevalmistuse saanute abiga anti paari aastaga lugemisõskus ligi tuhandele talunooarele. 1688. aasta talvel Forselius hukkus, seminar suleti. Kogu Eesti alal elas toona umbkaudu 300 tuhat talupoega ning mõistagi polnud kõigil lastel 17. sajandi lõpukümnendil veel kuidagi võimalik koolis käia. Forseliuse agara tegutsemise tulemusena aga viisid kihelkonnakeskustesse loodud koolides kirjatarkuse omandanud noorukid selle koduküladesse.